

<https://doi.org/10.15407/rksu.35.251>

УДК 027.54(477-25)НБУВІР:025.171:[930.253:82-6]Апанович

Ольга Бодак, кандидат історичних наук,
завідувач відділу кодикології та кодикографії Інституту рукопису,
Національна бібліотека України
імені В.І. Вернадського (Київ, Україна)
ORCID: 0000-0003-0914-7095
E-mail: bodak.olga@ukr.net

З ЛИСТУВАННЯ ОЛЕНИ АПАНОВИЧ З ЯРОСЛАВОМ ІСАЄВИЧЕМ: ДО ПИТАННЯ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ НАУКИ (ДО 105-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ВІДОМОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИКИНИ)

Мета роботи полягає в залученні до широкого наукового та культурного обігу документів, пов'язаних з постаттю української історикині, архівістки та громадської діячки Олени Апанович, які зберігаються у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. **Методологія.** Дослідження базується на принципах історизму, науковості, об'єктивності, а також на загальноісторичних методах — хронологічному, ретроспективному, тематичному, які були використані в даній праці для характеристики джерельного масиву, його комплексного вивчення методами книгознавчого та джерелознавчого аналізу й синтезу, класифікації і систематизації документів на основі конкретних видно-тематичних ознак. **Наукова новизна.** Проаналізовано архівну спадщину Олени Апанович, зокрема великий епістолярій ученої, як важливе джерело інформації про її життєвий і творчий шлях, світогляд та наукові взаємини. Репрезентовано листування Олени Апанович з Ярославом Ісаєвичем, відомим українським істориком, громадським діячем, академіком НАН України, директором Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, що представляє нову інформацію стосовно наукової та громадської



Цитування: Бодак О. З листування Олени Апанович з Ярославом Ісаєвичем: до питання вивчення історії науки (до 105-річчя від дня народження відомої української історикині). *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2024. № 4 (35). С. 251—264. <https://doi.org/10.15407/rksu.35.251>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

діяльності вченої. **Висновки.** Однією з українських учених, які своєю науковою діяльністю долучилися до становлення і формування історичної науки та спеціальних історичних дисциплін у ХХ ст., є Олена Апанович. Вчена залишила великий науковий спадок, та для широкого читацького загалу її ім'я відоме, насамперед, як автора численних наукових та науково-популярних праць з історії українського козацтва. У творчому доробку вченої понад 400 публікацій різноманітного характеру, зокрема індивідуальні та колективні монографії й науково-популярні книги, статті в тематичних та періодичних виданнях, рецензії та виступи на конференціях, виступи у теле- та радіопередачах, значна частина яких зберігається в її особовому фонді. Проте поза увагою дослідників залишається великий епістолярій ученої. В Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського зберігається майже дві тисячі листів як Апанович-кореспондента, так і Апанович-адресата.

Ключові слова: Олена Апанович, Ярослав Ісаєвич, історія, Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, архівні документи.

Актуальність теми дослідження. Розвиток сучасної історіографії відзначається значним підвищенням інтересу науковців до першоджерел. І це не випадково, адже сьогодні, під час російської збройної агресії на території України, як ніколи раніше існує нагальна потреба суспільства в переосмисленні та висвітленні об'єктивної української історії, що ґрунтується на історичних документах, популяризації національного культурного надбання та протидії російській пропаганді, а також у визначенні ролі окремих діячів у суспільно-політичному та культурному житті України.

Цього року відзначається 105-річчя від дня народження Олени Апанович (1919—2000) — історикині, архівістки, громадської діячки, однієї з українських учених, які своєю науковою діяльністю долучилися до становлення і формування історичної науки, зокрема спеціальних історичних дисциплін, у ХХ ст.

Аналіз досліджень і публікацій. Про життя та діяльність Олени Апанович почали писати лише в останнє десятиріччя ХХ ст. Саме тоді до її ювілейних дат було опубліковано декілька бібліографічних покажчиків наукових праць ученої та збірників на її пошану, до яких увійшли студії таких відомих українських істориків, як В. Смолій, М. Браїчевський, Ф. Шевченко, М. Кірсенко, М. Ковальський, М. Дмитрієнко, С. Абросимова. У рамках відзначення 100-річного ювілею Олени Апанович співробітниками Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі — ІР НБУВ) було підготовлено та видано друком науковий каталог «Архів українського історика Олени Апанович в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського» [1], що повноцінно репрезентував унікальний комплекс архівних документів Апанович. Нещодавно побачила світ ґрунтовна біографічна монографія С. Савченко «“Жінка, яка проникла в Запорозьку Січ...”: Олена Апанович у науковому та громадському житті України другої половини ХХ ст.» [2], в якій комплексно представлено життєвий шлях ученої.

Метою дослідження є залучення до широкого наукового й культурного обігу та визначення інформаційного потенціалу архівних документів, пов'язаних з постаттю Олени Апанович, які зберігаються у фондах ІР НБУВ.

Виклад основного матеріалу. Олена Апанович народилася 9 вересня 1919 р. в родині залізничника Михайла Апановича, білоруса за походженням, та домогосподарки Каміли Апанович, з польського шляхетського роду Бортновських, у м. Мелекесі Самарської губернії (нині — м. Димитровград Ульяновської області, РФ). Більша частина життя невтомної дослідниці української історії, зокрема її козацької доби, припала на часи тоталітарного радянського режиму, в ідеологічні лещата якого вона неодноразово потрапляла через власну наукову принциповість та чесність.

У часи антиукраїнських репресій і переслідувань її ім'я поряд з іменами відомих представників української інтелігенції стало символом мужності і нескореності. Вона разом зі своїми однодумцями-істориками, разом з поколінням «шістдесятників» підняла голос протесту проти нищення українських національних святинь. Олена Апанович у своїх спогадах так описувала ті часи: «Незабутні 60-ті роки, зокрема в Києві, відіграли найважливішу роль в моєму житті. Тоді у мене заходила і розвинулася національна самосвідомість. Рух шістдесятників, спілкування з ними, відстоювання української культури, мови, нації — це для мене було як спалах. І поруч колеги-історики, однодумці, друзі, кожний зі своєю значимістю, науковими досягненнями і доробками — Олена Компан, Михайло Брайчевський, Ярослав Дзира» [3].

Якщо говорити про архівну спадщину Олени Апанович як важливе джерело інформації про її життєвий і творчий шлях, світогляд та наукові взаємини, то можна з упевненістю сказати, що на сьогодні поза увагою дослідників залишається великий епістолярій ученої. В ІР НБУВ зберігається майже дві тисячі листів як Апанович-кореспондента, так і Апанович-адресата.

У даній публікації ми пропонуємо кілька листів з епістолярію Олени Михайлівни та Ярослава Дмитровича Ісаєвича, відомого українського історика, громадського діяча, академіка НАН України, директора Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. В особовому архівному фонді Апанович [1] зберігаються 10 листів цих учених: у двох з них Апанович виступила кореспондентом, в інших — адресатом. Хронологічно це листування охоплює період з 1960 по 1995 р.

Запропоновані листи висвітлюють становлення Олени Апанович як ученої, історика, архівіста. Крок за кроком вона піднімалася до вершин своєї слави — спочатку це було знайомство з архівними першоджерелами, яке призвело до захоплення історичним минулим України, вимагало досконалого оволодіння методами історичного аналізу, наукового

описування, палеографічного дослідження, знання таких складних спеціальних історичних дисциплін, як кодикологія і кодикографія, книгознавство, камеральна та едиційна археографія.

«Моя “козацька біографія” почалася в 1944 році...», — згадувала Олена Михайлівна [4]. Саме тоді її було зараховано науковим співробітником відділу давніх актів ЦДІА. Через чотири місяці О. Апанович переводять на посаду старшого наукового співробітника, а в червні 1949 р. тридцятирічна дослідниця стає керівником відділу. З жовтня 1945 по жовтень 1948 р. Олена Михайлівна навчалася в аспірантурі при ЦДІА за спеціальністю «Історія України». Вже тоді вона стала одним з упорядників збірника документів «Україна перед визвольною війною 1648—1654 (1639—1648)» (1946). Це було перше від 20-х років ХХ ст. академічне видання архівних джерел з історії України козацької доби, яке продовжило археографічні традиції революційних українських істориків.

Отож з кінця 1940-х років професійна діяльність Олени Михайлівни була пов'язана з архівами, де вона працювала і як фаховий архівіст, описуючи фонди, і як науковець-дослідник, виявляючи та аналізуючи документальні джерела. На архівних документах були написані монографія О. Апанович «По місцях боїв визвольної війни українського народу, 1648—1654 рр.» (1954), брошури «Запорозька Січ та її прогресивна роль в історії українського народу» (1954, у співавторстві з К. Гуслистим) та «Запорозька Січ у боротьбі проти турецько-татарської агресії 50—70-х років ХVІІ ст.» (1960), низка статей, де об'єктом дослідження є власне архівні документи, — «Матеріали українських архівів про економічні зв'язки України з країнами Сходу ХVІ—ХVІІІ ст.» (1966), «Джерела ЦДІА УРСР у м. Києві про військову систему України першої половини ХVІІІ ст.» (1971) тощо. «Мені безперечно пощастило, що я ввійшла в історичну науку через архів. Моє романтичне захоплення військовою героїкою запорозького козацтва контролювалося архівними документами, фактами. Вони мене міцно утримували на ґрунті справжніх історичних реалій. Архіви пройшли через все моє життя», — згадувала Олена Апанович [5].

У 1956 р. О. Апанович отримала вчене звання старшого наукового співробітника за спеціальністю «Історія України» і була затверджена на посаді старшого наукового співробітника відділу історії феодалізму Інституту історії АН УРСР.

Своє формування як історика О. Апанович починала, спираючись на величезну джерельну базу, і все життя зверталася до неї, отримуючи значний обсяг історичної інформації, яку згодом систематизувала у свої наукові концепції. Так, вона була упорядником кількох збірок документів доби Гетьманщини, опублікувала значну кількість праць з історії визвольної боротьби українського народу, зокрема про виступи запорожців проти турецько-татарської агресії, про морські баталії козаків, про пам'ятки

козацтва доби гетьманської держави, створила історичні портрети Івана Сірка, Івана Богуна, Максима Кривоноса, Семена Палія, Івана Петрика. Це — «Запорозьке військо як складова частина російської армії в другій половині XVIII ст.» (1953), «Історичні місця подій визвольної війни українського народу 1648—1654 років» (1954), «Запорозька Січ і її прогресивна роль в історії українського народу» (1954), «Переяслав-Хмельницький та його пам'ятники» (1954, у співпраці), «Герой визвольної війни українського народу проти польської шляхти Максим Кривоніс» (1954) тощо.

Працюючи в Інституті історії, О. Апанович зосередила свою увагу на вивченні історичного періоду, в який Україна існувала як самостійна держава з повноцінним апаратом управління та потужною армією. У той час поява праць, в яких досліджувалася козацька демократія, власне вже прирівнювалася до подвигу. В 1961 р. світ побачила її монографія «Запорозька Січ у боротьбі проти турецько-татарської агресії. 50—70-ті роки XVII ст.», що відображала боротьбу українського народу проти турків, роль у цьому спротиві Запорозької Січі та її війська, воєнні перемоги. О. Апанович уперше в українській історичній науці актуалізувала питання військової системи України, зокрема спосіб комплектування і мобілізації козацьких збройних сил, їхню організацію, озброєння та матеріальне забезпечення. Основою, підмурком роботи були історичні архівні документи першої половини XVIII ст.

Наступна праця О. Апанович «Збройні сили України першої половини XVIII ст.» (1969), що була прямим продовженням попередніх студій, стала подією в історичній науці і мала великий суспільний резонанс. Авторка обґрунтувала концептуальну тезу стосовно того, що козацькі збройні сили навіть в умовах колоніальної політики Російської імперії, яка використовувала їх у своїх загарбницьких цілях, поступово позбавляючи самостійності, становили мілітарний потенціал України. Спираючись на велику кількість джерел, учена на високому фаховому рівні визначила передумови створення козацького війська, через актуалізацію невідомих або маловідомих фактів відтворила феномен української військової справи XVIII ст., висвітлила суспільно-економічні проблеми збройних сил тощо. Проте основну увагу О. Апанович приділила саме періодові, коли почалося поступове перетворення збройних сил українського народу на складову частину російської армії. У своїй монографії авторка спробувала знайти відповіді на актуальні питання історії українського війська, зокрема: які ж нові збройні сили народжувалися в Україні? яке місце в них посідали запорозькі козаки? які взаємини склалися між запорожцями та російською армією? Вона визначила та охарактеризувала всі чотири частини збройних сил України — запорозьке військо, лівобережні, так звані малоросійські, полки, слобідські та охочекомонні (наймані) війська; дослідила такі визначальні питання, як комплектування, мобілізація, організація, озброєння та забезпечення

українського козацького війська, сторожова і допоміжна служби в Україні; частину монографії присвятила військовому мистецтву запорожців та їхнім бойовим якостям, мужності, винахідливості, відданості та патріотизму. На підставі фактичного матеріалу вона переконливо довела, що в боротьбі з Османською імперією брало участь не лише козацьке військо, а й усе населення України, що й забезпечило перемогу [6].

На жаль, саме в той період розпочався черговий наступ на мислячу прогресивну українську інтелігенцію. Отож на профспілкових зборах Інституту історії колектив практично одноставно проголосував за звільнення Олени Апанович, Ярослава Дзири та Олени Компан із формулюванням «за пропаганду націоналістичних ідей і дружні взаємини з репресованими дисидентами». 13 вересня 1972 р. вчена отримала трудову книжку із записом «через скорочення штатного розпису» [7].

Тільки в лютому 1973 р. вона змогла влаштуватися до відділу рукописів Центральної наукової бібліотеки АН УРСР (нині — ІР НБУВ) на посаду старшого наукового співробітника. Майже чотирнадцять років О. Апанович займалася упорядкуванням та описуванням архівних фондів і рукописних книг, відшукувала та вивчала списки козацьких літописів, матеріали, пов'язані з життям та діяльністю першого президента Української академії наук В.І. Вернадського.

Праця у відділі рукописів ЦНБ розкрила ще одну грань таланту О. Апанович — вона стала книгознавцем, а вивчаючи рукописну книгу — ще й кодикологом та кодикографом. Почали з'являтися її статті, присвячені українській рукописній книзі, зокрема козацьким літописам. Результатом понад десятирічного студіювання кодексів українського походження було написання ґрунтовної монографії «Рукописная светская книга XVIII в. на Украине. Исторические сборники» (1983), в якій Олена Михайлівна дослідила історичні збірки — ці «бібліотеки в одному томі», що уклалися й розповсюджувалися Україною у XVIII ст. Однією з перших вона виявила увагу до такого забутого сучасною їй наукою історичного джерела, як марґіналії, — нотатки на полях рукописних книг та стародруків, що містять об'єктивну інформацію про власників, читачів та переписувачів книг, про природні явища та катаклізми, політичні події тощо (листи № 1, 2).

Наступний період її діяльності пов'язаний з історією науки та особистостями, які збагатили світове знання своїми новітніми розробками, зокрема з фундатором та першим президентом Української академії наук В.І. Вернадським, присвоєння імені якого головній бібліотеці України було ініційоване власне Оленою Михайлівною. Саме вона виявила серед архівних документів відділу рукописів ЦНБ щоденник В.І. Вернадського за 1918—1919 рр., який відображав період його життя і діяльності в Україні, коли він з групою вчених заснував Українську академію наук, був її першим президентом, а також заснував національну наукову бібліотеку.

Вивчивши все про рід Вернадських та діяльність Володимира Івановича в Україні, О. Апанович дійшла висновку, що саме українські сторінки біографії академіка найбільше замовчувалися: офіційне табу було накладене на його козацьке походження, на роздуми вченого про «українське питання», на спогади про історію створення Української академії наук і Національної бібліотеки України (особливо вчену вразило протиріччя між архівними документами та спотвореним «радянським варіантом» історії ВУАН та НБУ). Свої роздуми на цю тему вона детально описала в листі до Ярослава Ісаєвича (лист № 3).

Та все ж найбільшим захопленням ученої була тема українського козацтва як феномена національної та світової історії й культури. Завдяки її літературній обдарованості, таланту пропагандиста і популяризатора ця практично заборонена радянською ідеологією тема вийшла на широкий суспільний простір, здобула прихильників і послідовників, допомогла глибше проникнути в суть славної сторінки української історії.

Знаковою була й громадська діяльність Олени Михайлівни. Вона — один з фундаторів Українського республіканського товариства охорони пам'яток історії та культури, член його Правління; член Президії та Правління Київської організації товариства, голова її історичної секції; очолювала Організаційний комітет зі створення Волинської організації. Член ученої ради Держбуду УРСР з питань охорони та реставрації пам'яток історії та культури.

Ім'я Олени Апанович нерозривно пов'язане із започаткуванням та розбудовою Державного заповідника на острові Хортиця. О. Апанович, вже відомий на той час учений-козакознавиці, яка активно виступала за необхідність напрацювання повномасштабної державної програми збереження та увічнення пам'яті запорозького козацтва, запропонували увійти до консультативної науково-методичної ради з проектування і спорудження Державного історико-культурного заповідника на Хортиці. Переглянувши величезну кількість літератури й документів, врахувавши думки та поради фахівців, міркування, висловлені широкою громадськістю щодо проекту, Олена Михайлівна разом з іншими членами ради виробила узагальнену схему і визначила основні напрями побудови історико-меморіального комплексу, музею та панорами, що мали органічно вписатися у природну частину острова. У 1983 р. була відкрита перша черга музейного комплексу, а в 1988 р. на Хортицю нарешті було повернуто козацьку тематику і, відповідно, статус «Музей історії запорозького козацтва».

За вагомий внесок у створення державного історико-культурного заповідника на легендарному острові Хортиця на початку 1991 р. на засіданні Запорізької міської ради було прийняте знакове рішення «Про надання кандидату історичних наук О.М. Апанович, яка своє життя присвятила вивченню історії запорозького козацтва, звання Почесного громадянина

м. Запоріжжя» [8]. У 1999 р. Розпорядженням Президента України Л.Д. Кучми за багаторічну плідну працю та вагомий внесок у розвиток української культури О. Апанович було призначено довічну Державну стипендію.

Олена Михайлівна Апанович померла 21 лютого 2000 р. і похована на Байковому цвинтарі в Києві.

Наукова новизна. Уперше репрезентовано епістолярій Олени Апанович та Ярослава Ісаєвича як важливе джерело інформації про наукові взаємини цих двох видатних учених України.

Висновки. Загальновідомо, що процес вивчення історії науки потребує звернення до архівних документів, особливо ознайомлення з документами особових архівних фондів тих, хто її творить, — підготовчими матеріалами до праць, щоденниками, листуванням тощо. Наукова та громадська діяльність Олени Апанович була надзвичайно різноманітною і становить золотий фонд української історичної науки. Тому для сучасних дослідників української історіографії важливим джерелом будуть архівні документи з особового архівного фонду О. Апанович. Особовий фонд Олени Апанович в ІР НБУВ сформований з її архівних документів, що були передані на постійне місце зберігання до ІР НБУВ у 2000 р. її сином С. Мережинським. Він має номер 374 і нараховує 3101 одиницю зберігання. У творчому доробку вченої понад 400 публікацій різноманітного характеру, проте на сьогодні поза увагою дослідників залишається великий епістолярій ученої, що налічує майже дві тисячі листів як Апанович-кореспондента, так і Апанович-адресата.

Сподіваємося, що представлений до публікації документальний комплекс дозволить дослідникам зануритися в історію країни й життя людей, відданих ідеалам боротьби та служіння Українській державі та її народу, вивчати зв'язки патріотичних сил України та визначити їхню роль в інтеграції України у світове демократичне співтовариство.

Усі особливості авторського стилю у публікації документів збережені, внесені лише необхідні пунктуаційні правки.

№ 1

[1980 р.]

[м. Київ]

Вельмишановний і дорогий Ярославе Дмитровичу!

Відповідаючи на Ваш лист з деяким запізненням, я висловлюю не зразу і свою вдячність за надіслану Вами ксерокопію статті Страшка про маргіналії. Я цю статтю добре знаю, її використала в статтях. Але мені було приємно зустрінути з Вашого боку таку добру волю у прагненні надати мені наукову допомогу.

Тому я хочу звернутися до Вас з проханням про консультацію щодо рукописних книжок XVIII ст. у львівських книгосховищах.

Я закінчила підготовку монографії «Светская рукописная книга XVIII столетия на Украине» (історичні збірники). Написана була глава і про літературні збірники, але примушена була її зняти з огляду на обсяг.

Рукописні книги, що зберігаються у Львові, я використала не безпосередньо, а через друковані описи. Розумію, що не все потрапило до описів. В кінці літку намірююся приїхати до Львова і розшукати такі рукописи, а, крім того, переглянути *de visu* використані за описами.

Прошу Вас попередньо повідомити, що є для мене цікавого з рукописних книжок XVIII ст. Мене цікавлять не лише збірники, а й окремі рукописи з історичними творами, особливо розшукую літописи Грабянки, Величка, Самовидця, «Короткого опису Малоросії» та ін. Я розшукала і реконструювала біля трьох десятків списків Грабянки.

Над чим Ви зараз конкретно працюєте, крім планової теми збірника з історії Львова, що готуєте великого, які статті надрукували останнім часом, з якою темою їдете на книгознавчу конференцію? Ви тепер для мене з феодалів найбільш плодотивий і цінуємий науковець. Головне, що весь Ваш доробок має вихід до читача.

Бажаю Вам всього найкращого.

ІР НБУВ, ф. 374, № 1019.

№ 2

[1980 р.]

[м. Львів]

Вельмишановна і дорога Олено Михайлівно!

Дякую Вам за листа. Вибачте, будь ласка, що відповідаю з деяким запізненням: на останні кілька днів звалилися різні справи, недокінчені в минулому році...

Дуже цікава та тема, що Ви її подали на Всесоюзну книгознавчу нараду (сподіваюся, що ми там зустрінемося). Я зібрав трохи записів на стародруках, як в бібліотечних збірках (в т. ч. у Польщі), так і по церквах Західної України. Деякі я використав для характеристики давньої шкільної освіти («Джерела... (стаття про побут міського населення в «Народній творчості і етнографії», 1963, № 4). І.А. Панькевич зібрав і опублікував записи на книжках, які зберігалися в той час по церквах Закарпаття (включно з Західним Закарпаттям — сучасною Пряшівщиною). Повні назви його публікацій (вип. 1—3) подано в «Джерелах з історії української культури» (стор. 45 і 119). Випуск 1—3 є в бібліотеці Львівського університету. На жаль, випуски 1—2 по МБА не висилаються. Четвертий випуск публікації Панькевича разом з його студією про джерелознавче значення покрайніх записів опубліковано в «Науковому збірнику музею української культури», т. 4, вип. 2 (Пряшів, 1970). Без сумніву, цей випуск є у Вашій бібліотеці. Панькевич використав в основному друковані книги, а не лише винятково рукописні.

Короткий огляд українських рукописів (найважливіших) я давав у своїй книжці про виникнення друкарства в §-фі «Рукописна книга — попередниця друкованої». На жаль, цей § довелося вилучити в процесі скорочення рукопису.

Найповніші огляди місць зберігання українських рукописних книг (найважливіших) можна знайти в працях мовознавців і мистецтвознавців (Я.П. Запаско. Орнаментальне оформлення української рукописної книги. К., 1960; І.С. Свенціцький. Нарис історії української мови (Львів, 1921)... Про рукописання Галицько-волинського князівства я писав у «Вопросах истории» (1973, № 1). Заслужують ще уваги збірники «Древнерусское искусство. Рукописная книга» (М., 1972), стаття Л. Мілеевої про українського копіїста Андрійчину в збірнику «Українське мистецтвознавство». Втім, більшість цих праць Ви, напевно, вже знаєте. Шкода, що у нас

нема таких показчиків переписувачів, як румунський довідник Штремпела (я його рецензував в науково-інформаційному бюлетені «Архіви України», 1962, № 4, с. 81). І.У. Будовкін в своєму довіднику подає багатьох російських переписувачів, але українські йому залишилися невідомі.

Як видно з «Справочника-указателя» Н.Ф. Бельчикова і Ю.Х. Бегунова, одних друкованих каталогів рукописів зібралось ціле море, — а недрукованих, неописаних рукописів набагато більше. І майже ніхто у нас цим не цікавиться...

Федір Пилипович Максименко, без сумніву, охоче відповість на всі Ваші запитання. Яка доля збірки А.С. Чилоського, я не знаю. До речі, я колись намагався встановити дату його смерті, але безуспішно. Може Вам щось попадалося?

З щирими вітаннями Ярослав Ісаєвич.

ІР НБУВ, ф. 374, № 1672.

№ 3

23 березня 1984 р.

м. Київ

Дорогий і вельмишановний Ярославе Дмитровичу!

Вдячна Вам за вітання з нагоди жіночого свята, а особливо за високу оцінку моєї книги. Для мене тим важливіша ця оцінка, що вона належить такому фахівцеві номер один на Україні, який у межах Радянського Союзу входить до «золотої десятки» дослідників стародруків. Приємно було дізнатися, що Ви використовуєте мою книгу для своєї роботи. Науковознавці стверджують, що еталоном рівня науковості монографії можуть бути кількість посилань на неї.

Ви запитуйте, над чим я працюю і чим думаю займатися далі. Я мрію (наскільки можна у моєму віці загадувати наперед!) продовжити дослідження української рукописної книги, заглибившись у попередні століття — XV—XVII ст., тим більше у мене є певний заділ матеріалу за цей період. Мені хочеться розробити класифікацію і типологію книжок цих століть, а також з'ясувати в рукописних книгах ідейні течії доби. Це ж такі яскраві часи, а XVII ст. — переломне в історії, зокрема Україні. І мої незабутні козаки тут на передньому краї соціально-економічних відносин, політичних подій і культурного розвитку.

Я поки продовжую працювати над Вернадським. Книга про його зв'язки з Україною, в якій також включені неопубліковані його матеріали, виявлені мною в ЦНБ (нині НБУВ. — О. Б.), знаходиться зараз у друці. Посилаю Вам рекламку, впевнена, що Ви замовите, а може ще когось заітуєте. Основну частину книги складає історико-біографічний нарис про Вернадського і його спогади, листи, щоденникові записи. Отже, книжка доступна не лише спеціалістам, а кожній культурній людині.

Майже увесь тягар підготовки книги, передусім археографічні дослідження, лягли на мої плечі. Однак працюючи, відчувала себе безмежно щасливою, що доторкнулась до такого могутнього інтелекту. Водночас я вважала, що виконую важливу місію, розкриваючи маловідомі і зовсім невідомі сторінки його життя, пов'язані з Україною. У Москві, де писалися рецензії, сказали: «Ви здійснили подвиг. Нарешті висвітлений етап життя В.І. Вернадського, якому він сам надавав великого значення». Вернадський — нащадок запорозьких козаків. Його батько був знайомий і дружив з Т.Г. Шевченком, Максимовичем, Христею Алчевською. Його дружина з роду Старицьких була далекою родичкою Михайла Старицького,

а через нього і Лисенка. Вернадський був троюрідним братом В.Г. Короленка. Троюрідний брат матері — Гулак. Володимир Іванович, крім того, що він організував АН УРСР і був її першим президентом, мав найтісніші зв'язки з українськими вченими, наприклад все життя дружив з академіками А.Ю. Кримським і М.Г. Холодним, був знайомий з І. Франком і підтримував дружні стосунки з Драгомановим і Павловим, а портрет Драгоманова висить і тепер у кабінеті-музеї Вернадського, як і висів за його життя. Вернадський все життя гаряче і ніжно любив Україну, її природу, культуру, Шевченко був одним із найулюбленіших поетів, книги Лесі Українки стоять на книжкових полках його бібліотеки. Він протягом чверті століття щорічно приїздив влітку на Україну. Тут у нього зароджувалися вчення про живу речовину і біосферу, про що він неодноразово підкреслював. Залишаючись академіком АН УРСР, він приїздив на засідання, слав свої роботи...

Вже написала кілька статей і готую далі не лише на матеріалі книги, а й прагну висвітлити різні грані особистості цього вченого-енциклопедиста, зірка якого тільки сходить: не тільки на обрії природознавства (його вчення про біосферу — методологічна і теоретична основа усіх теперішніх природоохоронних наук), а й усієї людської культури. Він настільки випередив свій час, що лише зараз ми можемо здогадуватися про його значення для майбутнього. Його називають пророком ХХ століття. Широкий спектр наук, який він охопив своїм генієм, однак своїми ідеями він входив і в інші сфери людської творчості. Він вважав мистецтво шляхом пізнання. Щодо цього у нього дуже оригінальна концепція. Він вважав, що в науці залишалися ті ідеї з мистецтва, які витримували випробування наукового методу. Отже, досліджуючи якусь проблему, він не тільки говорить про вчених попередників, а розглядає побутування тої чи іншої ідеї в художній літературі, народній творчості, міфах.

Я якраз працюю над статтею «Вернадський про літературу» і читаю його класичні праці, вибираю такий матеріал. Захоплююча робота. В його житті і творчості особливе місце займала музика. Він висловлювався: «Ідеї про життя в космосі прийшли до мене під час слухання Баха». Він спеціально займався взаємовідносинами музики і науки, вивчав це на власному досвіді. Я написала статтю про це. Виступила в Будинку композиторів, у Клубі творчої молоді.

Сподіваюсь, що вистачить сил зробити дослідження: «Вернадський та історична наука». Він з дитинства захоплювався історією. Перед вступом в університет він вагався: обрати історичний чи природознавчий факультет. У нього є роботи з української історії. А його вчення про ноосферу — це синтез природознавчих та історичних наук.

Збираюсь у Москві на ІХ книгознавчій конференції виступити з доповіддю «Книга в житті та творчості В.І. Вернадського». В його феномені навіть тема «книга в житті і творчості вченого» відбивається також унікально.

Про відношення Вернадського до бібліотек (він, між іншим, був засновником нашої ЦНБ) опублікована моя стаття в «Культурі і житті» за 15 лютого цього року, № 8. Вони назвали статтю: «Бібліотека першого президента».

У «Всесвіті», № 6, повинна вийти моя стаття «Академік Вернадський і слов'янський світ». І у цій сфері виявилися гімалаї його духу та інтелекту.

Мій лист вийшов надто довгим. Але про Вернадського я можу говорити нескінченно. І коли мені вдалося зачарувати цією людиною і Вас, буду вважати, що

витратила кілька годин не даремно. До того ж, при формулюванні своїх думок під час написання цього листа для мене з'ясувалися нарешті план і головна, центральна ідея рецензії на фільм «Закон Вернадського», над чим я билася кілька днів. Щось нічого не виходило. А тепер тезисно все уклалося в голові.

Фільм — науково-популярний, нашої київської студії, режисер Р.П. Сергієнко. Фільм гарний, хоча за 55 хвилин розкриває особистість Вернадського і його закони, теорії та ідеї у самих загальних рисах, а про Україну майже нічого не говориться, хоча режисеру я давала рукопис книги, але вони були обмежені [прописати більше початкового] обсягу. Здається, у квітні повинен з'явитися на широкому екрані.

ІР НБУВ, ф. 374, № 1020.

№ 4

6 червня 1995 р.

[м. Запоріжжя]

Шановна Олено Михайлівно!

Звертаюсь до Вас із проханням, яке, можливо, вас зацікавить. Річ у тім, що одна місцева видавнича фірма — «Інтербук-Хортиця» замовила мені книжку нарисів до 400-ліття Богдана Хмельницького. Оскільки пишуть її самому, нефаховому історичку, — нахабство, вирішив скласти її із нарисів, кількох своїх, і науковців, кожен з яких було б присвячено якійсь одній темі, пов'язаній із постаттю Хмельницького. Всі вони будуть надруковані в одній із запорізьких газет, а також у «Робітничій газеті», де я працюю, а потім вийдуть і окремою книжечкою.

Особисто я вже написав і опублікував чотири нариси: «Портрет Хмельницького», «Хмельницький і Переяславська рада», «Хмельницький і Олівер Кромвель» та «Хмельницький і Мазепа». Олено Михайлівно, було б чудово, якби щось до цього збірника запропонували і Ви — адже без Вашої участі цей збірник дуже програє, а Ваше ім'я, без перебільшення, додало б йому і авторитету, і просто стало б його окрасою. Тим більше, що без Вашої участі випускати книгу про Хмельницького у Запоріжжі взагалі неможливо — Ви все ж таки Почесний громадянин Запоріжжя.

Олено Михайлівно! Якщо у Вас немає чогось нового, то, можливо, Ви надіслали б мені якусь Вашу статтю, яка вже була (повністю або частково) використана в якомусь із видань.

Буду Вам дуже вдячним за відгук і поради.

З глибокою повагою до Вас — Ярослав.

P.S. Якщо Ваш син не втратив інтересу до історії, то, можливо, щось до цього збірника напише й він?

ІР НБУВ, ф. 374, № 1673.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Степченко О.П., Бодак О.П., Щерба Л.С. Архів українського історика Олени Апанович в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського : біографічне дослідження : науковий каталог / відп. ред. Л.А. Дубровіна. Київ, 2019. 268 с.
2. Савченко С.В. «Жінка, яка проникла в Запорозьку Січ...»: Олена Апанович у науковому та громадському житті України другої половини ХХ ст. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2023. 348 с.

3. IP НБУВ. Ф. 374. Од. зб. 56. Арк. 5.
4. IP НБУВ. Ф. 374. Од. зб. 365. Арк. 7.
5. IP НБУВ. Ф. 374. Од. зб. 56. Арк. 3.
6. IP НБУВ. Ф. 374. Од. зб. 651.
7. Архів НБУВ. Оп. 2-Л. № 178. Арк. 9 зв.
8. IP НБУВ. Ф. 374. Од. зб. 34. Арк. 8; од. зб. 2420. Арк. 1.

Отримано 5 січня 2024 року

REFERENCES

1. Stepchenko O.P., Bodak O.P., Shcherba L.S. Arkhiv ukrainskoho istoryka Oleny Apanovych v Instytuti rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V.I. Vernadskoho : biohrafichne doslidzhennia : naukovyi katalog [Archive of the Ukrainian historian Olena Apanovych at the Institute of Manuscript of the V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine: biographical study: scientific catalogue] Kyiv. 2019. [In Ukrainian].
2. Savchenko S.V. “Zhinka, yaka pronykla v Zaporozku Sich...”: Olena Apanovych u naukovomu ta hromadskomu zhytti Ukrainy druhoi polovyny XX st. [“The woman who infiltrated Zaporizhzhia Sich...”: Olena Apanovych in the scientific and public life of Ukraine in the second half of the 20th century]. Kyiv, 2023. [In Ukrainian].
3. Fond 374. Unit 56. Fol. 5. Institute of Manuscript of V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine.
4. Fond 374. Unit 365. Fol. 7. Institute of Manuscript of V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine.
5. Fond 374. Unit 56. Fol. 3. Institute of Manuscript of V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine.
6. Fond 374. Unit 651. Institute of Manuscript of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine.
7. Fond 2-L. Unit 178. Fol. 9. Archives of V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine.
8. Fond 374. Unit 34. Fol. 8; Unit 2420. Fol. 1. Institute of Manuscript of V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine.

Received on January 5, 2024

Olga Bodak

V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

ORCID: 0000-0003-0914-7095

E-mail: bodak.olga@ukr.net

FROM CORRESPONDENCE OF OLENA APANOVYCH
WITH YAROSLAV ISAYEVYCH: TO PROBLEM OF HISTORY OF SCIENCE
(TO 105th ANNIVERSARY OF BIRTH OF FAMOUS UKRAINIAN HISTORIAN)

The purpose of the work is to involve in the wide scientific and cultural circulation of documents related to the figure of the Ukrainian historian, archivist and public figure Olena Apanovych, which are kept in the fonds of the Institute of Manuscript of the V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine. **Methodology.** The research is based on the principles of historicism, scientificity, objectivity, as well as on general historical methods — chronological, retrospective, thematic, which were used in this work to characterize the source array, its

comprehensive study by the method of bibliographic and source-scientific analysis and synthesis, classification and systematization documents based on specific species-thematic features. **Scientific novelty.** The archival heritage of Olena Apanovych is analyzed, in particular, the large epistolary of the scientist, as an important source of information about her life and creative path, worldview and scientific relationships. The correspondence of Olena Apanovych with Yaroslav Isayevych, a famous Ukrainian historian, public figure, academician of the National Academy of Sciences of Ukraine, director of the I. Kryp'yakevych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, which presents new information about the scientist's scientific and social activities, is represented. **Conclusions.** Olena Apanovych is one of the Ukrainian scientists, who contributed to the establishment and formation of historical science and special historical disciplines in the 20th century through her scientific activities. The scientist left a great scientific legacy, and her name is known to a wide readership, first of all, as the author of numerous scientific and popular science works on the history of the Ukrainian Cossacks. The scientist's creative output includes more than 400 publications of a diverse nature, in particular, individual and collective monographs and popular science books, articles in thematic and periodicals, reviews and speeches at conferences, speeches in TV and radio programs, a large part of which is kept in her personal fond. However, the large epistolary of the scientist remains outside the attention of researchers. Almost two thousand letters from both Apanovych, the correspondent, and Apanovych, the addressee are kept in the Institute of Manuscript of the V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine. **Key words:** Olena Apanovych, Yaroslav Isayevych, history, Institute of Manuscript of V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine, archival documents.